

Банах Т. І.

МАСОВІ ВБИВСТВА 1943 р. НА ВОЛИНІ В ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКИХ ІСТОРИЧНИХ ДИСКУСІЯХ 1990-х рр.

На основі опублікованих джерел і введених до наукового обігу інтерв'ю з учасниками польсько-українського діалогу простежуються виникнення цієї теми в публічному просторі та перші польсько-українські дискусії про масові вбивства польського населення 1943 р., що велися у посткомуністичний період. Стаття фокусується на перших згадках про волинські події на спільних семінарах польських і українських істориків, а також у польських провідних газетах. Особливу увагу звернуто на дискусію на шпальтах часопису «Gazeta Wyborcza» у 1995 р. В українських центральних ЗМІ ця тема залишалася зовсім непомітною. Волинське питання постало в публічному просторі після майже п'ятдесяти років замовчування з ініціативи польських «кресових» і ветеранських середовищ, які репрезентували жертв. У цей період усталилися певні тенденції, які залишалися характерними в наступні роки. У Польщі ці події сприймали як один із найбільш травматичних епізодів національної історії. Тому, очевидно, з ініціативами їх обговорення виступала саме польська сторона. Українці, своєю чергою, були змушені реагувати на ці ініціативи.

Ключові слова: Польща, Україна, публічні дискусії, історики.

Волинські події 1943 р., які в останні двадцять років спричинили чи не найбільший конфлікт пам'ятей у польсько-українських відносинах, у 1990-х рр. були ще невідомі широкому загалу в обох суспільствах. У комуністичний період це питання, як і чимало інших травматичних подій минулого, замовчувалося в обох країнах. Окремі згадки в історіографії чи публіцистиці були, як правило, мало інформативними¹. Ці події залишалися, переважно, у пам'яті родин жертв. Їх публічно обговорювали лише в еміграційних середовищах. Однак можливості для досліджень не було і потрапляння еміграційних видань до країн соціалістичного табору було обмеженим.

У 1990-х – на початку 2000-х рр. ця проблема з ініціативи польських «кресових» і ветеранських середовищ, пов'язаних із Волинню, які репрезентували жертв, ставала все більш помітною спочатку в Польщі, а потім і в Україні.

Хід публічних дискусій про трагічні події на Волині 1943 р. та основні інтерпретації цих подій у Польщі і в Україні загалом добре висвітлено в історіографії. Серед праць, які вийшли в останнє десятиріччя і в яких чимало місця присвячено цій проблемі, можна згадати монографії

Володимира В'ятровича², Оксани Каліщук³, Георгія Касьянова⁴, Гжегожа Мотики⁵. Однак дослідники звертають увагу передусім на дискусії, що точилися у 2003 р. і пізніше, коли ця проблема вже стала однією з ключових у польсько-українських суперечках про минуле. Натомість появі волинського питання в публічному просторі та першим дискусіям про нього віддано значно менше уваги.

Метою цієї статті є проаналізувати виникнення теми «Волині» в публічному просторі та перші дискусії про ці події, які велися між істориками, а також на шпальтах польських провідних газет, зокрема «Gazety Wyborczej». Це дасть змогу краще зрозуміти тенденції до загострення конфлікту пам'ятей та водночас спроби примирення щодо волинських подій у наступні роки.

У перші роки після падіння комунізму не існувало колективної пам'яті про волинські події

¹ Оксана Каліщук, *Волинь '43: історіографічне пізнання і криве дзеркало пам'яті* (Львів: Національна академія наук України, Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського; Волинський національний університет імені Лесі Українки, 2020), 41–52.

² Володимир В'ятрович, *Друга польсько-українська війна 1942–1947* (Київ: Видавничий дім «Киево-Могилянська академія», 2012), 303–323.

³ Оксана Каліщук, *Волинь '43; Її ж, Українсько-польське протистояння на Волині та в Східній Галичині у роки Другої світової війни: науковий і суспільний дискурс* (Львів: НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, 2013); Її ж, *У тіні Волині?: історія vs пам'ять* (Львів: НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, 2016).

⁴ Георгій Касьянов, *Past continuous: історична політика 1980-х – 2000-х. Україна та сусіди* (Київ: Лаурис, Антропос-Логос-Фільм, 2018), 322–350.

⁵ Grzegorz Motyka, *Cień Kłyma Sawura. Polsko-ukraiński konflikt pamięci* (Gdańsk: Wydawnictwo Oskar, 2013); Idem, *Wołyń '43. Ludobójcza czystka – fakty, analogie, polityka historyczna* (Kraków: Wydawnictwo Literackie, 2016), 199–247.

ані в Польщі, ані в Україні. Ні в радянській Україні, ні в Польській народній республіці (ПНР) на офіційному рівні про них взагалі не говорили. Про волинські події знали безпосередні свідки або ж ті, хто чув про них з їхніх слів. Наприклад, Богуміла Бердиховська знала про «Волинь» із дитячого віку, бо в будинку її дідів були утікачі з Волині, які потребували допомоги, і це збереглося в родинній пам'яті⁶. У Польщі існував досить сильний антиукраїнський стереотип «націоналіста-різуна», проте він асоціювався не з Волинню, а з діяльністю Української повстанської армії (УПА) у південно-східних районах сучасної Польщі⁷.

Однак певна інформація про волинські події поширювалася вже в 1980-х рр. У цей час видавали пропагандивні книги Едварда Пруса, в яких автор безпідставно писав про понад 500 тисяч польських жертв на Волині⁸. Ця тема з'являлася у пресі, особливо регіональній, на прикордонні з Україною⁹. До того ж, у північно-західних областях Польщі часто поруч мешкали поляки, виселені з Волині або Галичини, та українці, переселені внаслідок акції «Вісла». Згадки про волинські події виринали у спілкуванні між цими людьми, проте не доходило до якихось конфліктів. Тому принаймні для частини діячів «Солідарності», заангажованих у польсько-український діалог, було зрозуміло, що волинське питання потрібно досліджувати та обговорювати¹⁰. До цього закликав, зокрема, Богдан Скарадзінський (псевдонім Казімеж Подляський). У своїй відомій публіцистичній книжці «Білоруси – литовці – українці: наші вороги чи брати?» він писав: «Страшна різанина поляків на Волині і Поділлі..., це справа, без розв'язання якої важко уявити собі злам у польсько-українських стосунках. [...] Ця провина... – злочин народовбивства – спричинилася до того, що поляки бачили і бачать мордуючих українців навіть там, де їх зовсім не було»¹¹. Розповіді про пів мільйона польських жертв на Волині не викликали довіри у тих, хто про це зовсім нічого не знав, і сприймалися просто як антиукраїнська комуністична пропаганда. Оля Гнатюк згадує, що у 1970-ті рр. не вірила,

що на Волині відбулося масове винищення поляків. Її ставлення почало змінюватися, коли вона почула розповідь про це від своєї знайомої, родина якої постраждала саме на Волині¹².

Ще менше знання про «Волинь» було в Україні. До горбачовської перебудови польсько-український конфлікт, не лише на Волині, а й на інших територіях, був маргінальною темою навіть для істориків¹³. Молодий дослідник міг почути про події на Волині від своїх польських приятелів, приїхавши на стажування до Польщі. Водночас у Західній Україні, зокрема в Галичині, була своя пам'ять про утиски поляками українців та українські жертви конфлікту під час Другої світової війни¹⁴.

Перші публічні обговорення волинських подій розпочалися в 1990-х рр. спочатку в Польщі, а згодом і в Україні. У 1990 р. вийшла книжка Владислава Семашка та Юзефа Туровського «Злочини українських націоналістів...»¹⁵. Вона була написана на матеріалах спогадів польських свідків та жертв, які вже в 1980-х рр. збирали колишні солдати 27-ї Волинської дивізії піхоти Армії Крайової (далі – 27-ма ВДП АК).

На початку 1990-х рр. спогади свідків убивств на Волині почали публікувати також у часописі «Karta». Творці часопису мали на меті зібрати свідчення про радянські репресії і спочатку не концентрувалися на польсько-українських відносинах. Однак після легалізації видання в 1990 р. та проголошення його як політично незалежного журналу «свідків історії» до редакції почали надходити листи родин жертв, найчастіше з Волині. Дописувачі просили опублікувати їхні спогади, позаяк вони були досі нікому невідомі. Перший матеріал стосовно волинських подій вийшов у восьмому номері «Karty» в 1992 р.¹⁶

У серпні 1992 р. на території колишнього села Острівки, поблизу Любомля (Волинська область) відбулися перші ексгумації та перепоховання поляків, загиблих від рук УПА, а у вересні того ж року – посвячення цвинтаря у Засмиках (Ковельський район Волинської області), де поховані солдати 27-ї ВДП АК. Хоч про ці комеморативні акції збереглося небагато інформації, проте, згідно з повідомленнями у газеті, вони відбулися за сприяння місцевої влади в ат-

⁶ Богуміла Бердиховська, інтерв'ю (19 червня 2019). Це і наступні інтерв'ю записала я (Т. Б.), вони зберігаються у моєму особистому архіві.

⁷ Гжегож Мотика, інтерв'ю (8 березня 2019).

⁸ Див., наприклад: Edward Prus, *Atamania UPA: tragedia kresów* (Warszawa: Instytut wydawniczy związków zawodowych, 1988).

⁹ Петро Тима, інтерв'ю (17 жовтня 2020).

¹⁰ Мирослав Чех, інтерв'ю (18 лютого 2021).

¹¹ Казімеж Подляський, *Білоруси – литовці – українці: наші вороги чи брати?*, перекл. з пол. Віктора Поліщука (Мюнхен: Віднова, 1986), 32. Перше польське видання вийшло у 1983 р.

¹² Оля Гнатюк, інтерв'ю (22 жовтня 2020).

¹³ Леонід Зашкільняк, інтерв'ю (27 листопада 2019).

¹⁴ Ярослав Грицак, інтерв'ю (2 січня 2019).

¹⁵ Józef Turowski, Władysław Siemaszko (oprac.), *Zbrodnie nacjonalistów ukraińskich dokonane na ludności polskiej na Wołyniu, 1939–1945* (Warszawa: Wyd. Główna komisja badania zbrodni hitlerowskich w Polsce, Instytut pamięci narodowej, Środowisko żołnierzy 27 WD Armii krajowej, 1990).

¹⁶ Збігнев Глюза, інтерв'ю (19 травня 2019).

мосфері примирення¹⁷. Однак залишилися майже непоміченими.

У 1993 р., в 50-ту річницю волинських подій, не було жодних публічних акцій чи дискусій. Гжегож Мотика пояснював це тим, що тоді серед польських еліт була поширеною думка, що зараз давати однозначні оцінки цим подіям і Україні була ще не готова до таких дискусій¹⁸.

У середині 1990-х рр. обговорення конфліктних тем польсько-українських відносин розпочали історики¹⁹. У червні 1994 р. в Подкові Лесній, поблизу Варшави, відбулася спільна конференція польських та українських істориків під назвою «Поляки і українці 1918–1948. Важкі питання». Організатором конференції був осередок «Karta». Питання про польсько-український конфлікт під час Другої світової війни, зокрема події 1943 р. на Волині, викликали чи не найбільше розбіжностей. У четвертому пункті спільної декларації, яку було виголошено на відкритій пресконференції, читаємо, що «польська сторона» покладає головну відповідальність за ці події на керівництво Організації українських націоналістів самостійників-державників (ОУН-СД) та УПА, при цьому зазначаючи, що «у «волинській різанині» взяла участь значна частина українського населення даної території», і «кваліфікує випадки екстермінації цивільної людності як злочин геноциду». Натомість «українська сторона» покладала відповідальність за «особливу жорстокість конфлікту» на «крайні націоналістичні угруповання обох народів» та зазначала, що «ескалація жорстоких актів сприяла деморалізація суспільства, що була наслідком ідеології і практики обох тоталітарних режимів» (ідеться про нацистський та радянський режими). «Польська сторона» тоді приблизно оцінювала кількість польських жертв на Волині у 50 тисяч і висловлювала очікування висвітлення в українській історіографії «фактів виняткових жорстокостей щодо поляків»²⁰.

¹⁷ “Ekshumacja ofiar UPA”, *Gazeta Wyborcza*, sierpnia 20, 1992, <http://classic.wyborcza.pl/archiwumGW/102117/EKSHUMACJA-OFIAR-UPA>; “Pojednanie na Wołyniu”, *Gazeta Wyborcza*, sierpnia 31, 1992, <http://classic.wyborcza.pl/archiwumGW/102814/POJEDNANIE-NA-WOLYNIU>; “Polski cmentarz na Wołyniu”, *Gazeta Wyborcza*, wrześnie 14, 1992, <http://classic.wyborcza.pl/archiwumGW/103780/POLSKI-CMENTARZ-NA-WOLYNIU>.

¹⁸ Гжегож Мотика, «Друга світова війна в польсько-українських історичних дискусіях», *Україна модерна* 15 (2009): 128.

¹⁹ Про діалог українських і польських істориків у 1990-х – 2000-х рр. див., наприклад: Леонід Зашкільняк, «Співробітництво українських і польських істориків на сучасному етапі: історіографічні аспекти», *Наукові записки (Національного університету «Острозька академія»). Історичні науки* 10 (2008): 366–386.

²⁰ «Наше співробітництво з “Картою”», *3 архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ* ½ (1995): 114–115.

Конференція у Подкові Лесній була першою, на якій польські та українські історики порушили волинське питання, і значною мірою задала тон дискусіям про ці події. Позиції, які групи істориків з обох країн задекларували під час цієї конференції, загалом повторювалися і на наступних спільних семінарах. Цикл таких семінарів розпочався у 1996 р. Його ініціювали Світовий союз воїнів АК (ССВАК), зокрема колишні солдати 27 ВДП АК, та Об’єднання українців у Польщі (ОУП)²¹.

Переговори між ССВАК, зокрема тими його учасниками, які походили зі східних територій II Речі Посполитої та воювали з УПА, на яку цілковито поклали вину за волинські події, та ОУП, яке представляли українці, народжені в комуністичній Польщі, батьки яких були жертвами акції «Вісла», проходили непросто. Голова волинського округу ССВАК Анджей Жупанський пізніше пояснював, що, організовуючи такі семінари та звертаючись із цією пропозицією до ОУП, ветерани 27 ВДП АК керувалися прагненням розповісти правду про волинські події, зробити її доступною для суспільства. Він писав: «...ми підкреслили, що головною, так насправді єдиною, проблемою є справа геноциду на кресах та відповіді на питання: мав він місце, чи ні? хто це допустив? Всі інші проблеми, які порушувались в документі, є другорядними і можна буде легко дійти до порозуміння»²². Натомість голова ОУП у 2006–2021 рр. Петро Тима стверджує, що семінари планувалися як суто наукові заходи, де історики мали рівною мірою досліджувати всі питання польсько-українського конфлікту під час і після Другої світової війни та відносин міжвоєнного періоду. Тому його вразила пізніша заява А. Жупанського²³.

Цікаво, що члени ССВАК намагалися вести переговори про організацію семінарів і з представниками Організації ветеранів України, яка складалася з колишніх червоноармійців, що були непримиренно налаштовані до УПА. Проте ці перемовини закінчилися безрезультатно²⁴.

Перед проведенням семінарів представники 27 ВДП АК зверталися за допомогою до Яцека Куроня та Єжи Гедройця, які були прихильниками польсько-українського примирення.

²¹ *Україна-Польща: важкі питання*, т. 1–2 «Матеріали II міжнародного семінару істориків “Українсько-польські відносини в 1918–1947 роках” Варшава, 22–24 травня 1997», відп. ред. Микола Кучерепа (Варшава: Turs, 1998), 7.

²² Andrzej Żupański, *Droga do prawdy o wydarzeniach na Wołyniu* (Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2006), 113.

²³ Петро Тима, інтерв’ю.

²⁴ Żupański, *Droga do prawdy*, 123–125.

На думку Б. Бердиховської, це свідчить про те, що тоді цьому середовищу «йшлося про історію, а не про політику»²⁵. Принаймні ці ветерани АК відмежовувалися від радикальних необгрунтованих заяв тих «кресових» середовищ, які стверджували про 500 тисяч польських жертв на Волині²⁶.

Спільні семінари істориків відбувалися почергово у Луцьку та Варшаві, переважно двічі на рік. У них брали участь кілька десятків польських та українських істориків із різних академічних осередків. З 1996 по 2001 рр. відбулося 10 семінарів, щоправда останні два були об'єднані, позаяк навесні 2001 р. у Луцьку семінар не відбувся через відмову від участі в організації ОУП, спровоковану висловлюваннями окремих польських учасників щодо акції «Вісла».

Волинське питання було одним з найбільш дискусійних на цих заходах. Не було жодного семінару, на якому б не згадували про «Волинь». Якщо цього питання не було в переліку обговорюваних, то воно так чи так поставало у процесі дискусій. Не вдаючись в історіографічний аналіз доповідей і тез, висловлених на цих семінарах, варто розглянути погляди польських та українських істориків на волинські події, які значною мірою були та залишаються характерними не лише в історіографії, а й у публічному дискурсі обох країн. Польські дослідники здебільшого наголошували на тому, що масові вбивства польського населення Волині, здійснені відділами УПА за підтримки місцевих українців, були спланованими та зорганізованими. Вони характеризували ці події переважно як «екстермінацію» (винищення), «етнічну чистку», «різню», «злочин», рідко як «геноцид». Стосовно акцій польської самооборони та підпілля проти цивільного українського населення дослідники підкреслювали їхню незначну кількість порівняно з антипольськими акціями та відплатний характер, а також те, що вони не мали на меті винищення українців на цій території. Однією з головних причин антипольської акції польські історики вважали діяльність ОУН (Б), що ґрунтувалася на ідеології інтегрального націоналізму, проте називали й інші чинники: давні соціальні та національні польсько-українські антагонізми, національну політику II Речі Посполитої, використання вже наявного конфлікту нацистським і радянським режимами, взаємну непоступливість у терито-

ріальному питанні польського еміграційного уряду та керівництва ОУН (Б)²⁷.

Українські історики, як правило, не виокремлювали волинські події з усього перебігу польсько-українського конфлікту під час та після Другої світової війни. Більшість із них вважали, що початком цього конфлікту були вбивства поляками представників української інтелігенції на Холмщині (Південно-Східна частина Люблінського воєводства) у 1941–1942 рр. Події на Холмщині, на їхню думку, мали безпосередній вплив на те, що пізніше відбулося на Волині. Українські дослідники здебільшого характеризували волинські події як «польсько-український конфлікт», «малу війну між народами», «взаємну різню», «трагедію», «збройну конфронтацію», підкреслюючи взаємність насильницьких дій та участь у них третіх сторін (нацистів, радянських партизан, НКВС). Іноді українські науковці використовували також терміни «злочини» та «етнічні чистки», при цьому так само характеризуючи і польські акції проти українців. Деякі історики, зокрема Юрій Киричук та Юрій Макар, більше акцентували на соціальних причинах конфлікту, тобто на протистоянні між українськими селянами та польськими осадниками. Оцінки українськими істориками ролі ОУН і УПА в конфлікті на Волині були різними: від намагання перекласти відповідальність за вбивства цивільного населення на інші військові формування та пояснення випадків знищення польських сіл відділами УПА виключно як вимушених дій у відповідь на дії польського підпілля чи радянських партизан (Володимир Сергійчук, Володимир Ханас) до визнання сплано-

²⁷ *Україна-Польща*, т. 1–2, 108–111, 121–126, 149–151, 181–182, 199, 215–217, 220, 222–223; т. 3 «Матеріали III міжнародного семінару істориків “Українсько-польські стосунки в роки Другої світової війни” Луцьк, 20–22 травня 1998 року», відп. ред. Микола Кучерепа (Варшава: Tyrsa, 1998), 37–38, 56–57, 63–66, 72–73, 111, 119–120, 139, 151, 183–184, 213–218; т. 4 «Матеріали IV міжнародного семінару істориків “Українсько-польські відносини під час Другої світової війни” Варшава, 8–10 жовтня 1998 року», відп. ред. Микола Кучерепа (Варшава: Tyrsa, 1999), 258–265, 271–272, 278–280, 285–289, 306–308; т. 5 «Матеріали V міжнародного семінару істориків “Українсько-польські відносини під час Другої світової війни” Луцьк, 27–29 квітня 1999», ред. Євген Місило (Варшава: Tyrsa, 2001), 31–38, 41–44, 78–79, 83–84, 87, 109–110, 116, 124–128, 211–218, 222–252, 260–262; *Polska-Ukraina: trudne pytania*, т. 6 “Materiały VI międzynarodowego seminarium historycznego «Stosunki polsko-ukraińskie w latach II wojny światowej» Warszawa, 3–5 listopada 1999”, ред. Romuald Niedziółko (Warszawa: Karta, 2000), 37–41, 84–85, 203–204, 219–227; т. 7 „Materiały VII międzynarodowego seminarium historycznego «Stosunki polsko-ukraińskie w latach II wojny światowej» Łuck, 24–26 maja 2000”, ред. Romuald Niedziółko (Warszawa: Karta, 2000), 90–94, 251–257; т. 9 «Матеріали IX і X міжнародних наукових семінарів “Українсько-польські відносини під час Другої світової війни” Варшава, 6–11 листопада 2001», науковий редактор Микола Кучерепа (Луцьк: Терен, 2004), 36–43, 78–79, 308–331, 412–414.

²⁵ Богуміла Бердиховська, інтерв'ю.

²⁶ Żupański, *Droga do prawdy*, 81, 96–97, 116.

ваності антипольської акції керівництвом УПА (Ігор Ільюшин, Станіслав Кульчицький), однак всі вони вважали, що причиною конфлікту була не ідеологія ОУН (Б), а воєнні обставини чи зумовлена ними політика цієї організації²⁸.

Читаючи дискусії польських та українських істориків, можна погодитися з думкою Г. Мотики, що обидві групи створили так звані національні команди, для яких часто панувало неписане правило: «своїх не критикуємо»²⁹. Хоча були, звісно, винятки, наприклад, різне трактування українськими істориками ролі ОУН і УПА у волинських подіях, чи інакші інтерпретації акції «Вісла» польськими істориками. Семінари істориків сприяли налагодженню контактів та обміну думками між науковцями обох країн. Найактивніші учасники цих заходів долучалися і до публічних дискусій, тому мали певний вплив на формування дискурсів про польсько-український конфлікт не лише в академічній сфері.

Першою публічною дискусією про волинські події у пресі був цикл публікацій у «Gazecie Wyborczej», що виходив протягом липня–листопада 1995 р. під назвою «Волинь: пошук правди»³⁰. Раніше волинське питання зрідка порушувалося на шпальтах газети, найчастіше в контексті обговорення інших польсько-українських конфліктів, зокрема у публікаціях про конфлікт у південно-східних районах сучасної Польщі та акцію «Вісла». Волинський цикл розпочався зі статей польського історика та ветерана АК Владислава Філяра та історика з Луцька Костянтина Сміяна, які супроводжувалися заміткою редакції, що правда про час «волинської трагедії» по-різному виглядає з польської та української сторін і стаття українського автора може шокувати польських читачів. В. Філяр писав про напади УПА на польські села, натомість К. Сміян – про «розправу» АК з українським населенням Волині влітку 1943 р. і як УПА була змушена відповідати тим самим³¹.

²⁸ Там само, т. 1–2, 113–116, 125–132, 198, 203–204, 206–207, 217, 221; т. 3, 79–104, 109–110, 121, 124, 213–218; т. 4, 131–133, 244–250, 287–289, 308; т. 5, 23–24, 110–115, 121–124, 128–134, 186–201, 221–245, 297–302; т. 6, 61–71, 81, 87–89, 180–181, 195–196, 202–204, 211, 218–227, 313–315; т. 9, 45–65, 77–78, 333–349, 353–368, 386–391, 404–408, 424–425, 428–431.

²⁹ Гжегож Мотика, інтерв'ю.

³⁰ Згодом журналіст «Газети Виборчої» Марцін Войцеховський підготував і видав книжку з матеріалами цієї дискусії. Українською мовою книжка побачила світ у видавництві «Дух і Літера».

³¹ «Krwały lipiec'43», *Gazeta Wyborcza*, липець 13, 1995, <http://classic.wyborcza.pl/archiwumGW/188713/Krwały-lipiec-43>; Władysław Filar, «Likwidatorzy z UPA», *Gazeta Wyborcza*, липець 14, 1995, <http://classic.wyborcza.pl/archiwumGW/188873/Likwidatorzy-z-UPA>; K. P. Smijan, «Szowiniści z AK», *Gazeta Wyborcza*, липець 14, 1995, <http://classic.wyborcza.pl/archiwumGW/188874/Szowiniści-z-AK>.

Через кілька днів вийшла стаття іншого волинського історика Івана Кичія, в якій він писав, що напади на польські села здійснювали радянські партизани, переодягнені в мундири УПА, та що поляки разом з ними боролися проти українського визвольного руху³².

Статті К. Сміяна та І. Кичія викликали обурення у представників польських «кресових» і ветеранських кіл. Вони писали про своє бачення цих подій, вимагали розповісти «правду» та засудити злочини ОУН і УПА³³.

Інші дописувачі газети висловлювали більш поміркований погляд на події, намагалися розглянути польсько-український конфлікт під час Другої світової війни в ширшому контексті двосторонніх відносин. Один із провідних дослідників міжвоєнного і воєнного періоду, знаменитий історик старшого покоління Рішард Тожецький писав: «Безпосереднім приводом польсько-української боротьби було зіткнення двох концепцій: польської “status quo ante bellum” з українською спробою відновлення держави»³⁴.

З-поміж політиків у дискусії взяв участь лише віцемаршал польського сейму, представник «Унії праці» Александр Малаховський, який був родом зі Львова. Він писав, що минуле потрібно віддати історикам, а шукання правди не допоможе³⁵.

З українського боку до дискусії долучилися ще двоє представників із Луцька (історик Микола Кучерепа та краєзнавець Ярослав Царук), із Києва – тільки один історик Володимир Репринцев, а також активний учасник польсько-українського діалогу з часів паризької «Культури» Богдан Осадчук та історик і один з ініціаторів польсько-українського примирення на Заході Петро Потічний із діаспори. Українські історики визнавали, що ОУН проводила «деполонізацію»

³² Iwan Kyczij, „Wola Ostrowiecka i Perekirkut”, *Gazeta Wyborcza*, липець 19, 1995, <http://classic.wyborcza.pl/archiwumGW/189267/WOLA-OSTROWIECKA-I-PEREKIRKUT>.

³³ Andrzej Żupański, “Karkołomne twierdzenia”, *Gazeta Wyborcza*, липець 25, 1995, <http://classic.wyborcza.pl/archiwumGW/189753/Karkołomne-twierdzenia>; Zygmund Rudny, “Nie urazić pobratymców”, *Gazeta Wyborcza*, липець 27, 1995, <http://classic.wyborcza.pl/archiwumGW/189948/Nie-urazić-pobratymcow>; Andrzej Pawłowski, “Za czym podseptem”, *Gazeta Wyborcza*, серпень 9, 1995, <http://classic.wyborcza.pl/archiwumGW/191032/Za-czym-podseptem>; Władysław Kubów, “Cierpkie winogrona”, *Gazeta Wyborcza*, серпень 24, 1995, <http://classic.wyborcza.pl/archiwumGW/192222/Cierpkie-winogrona>.

³⁴ Ryszard Torzecki, “Gdzie sicz, gdzie Wisła”, *Gazeta Wyborcza*, wrzesień 19, 1995, <http://classic.wyborcza.pl/archiwumGW/194467/GDZIE-SICZ--GDZIE-WISLA>.

³⁵ Aleksander Małachowski, “Nie wpłatać wnuków w konflikt dziadów”, *Gazeta Wyborcza*, październik 26, 1995, <http://classic.wyborcza.pl/archiwumGW/198030/Nie-wplatac-wnukow-w-konflikt-dziadow>.

Волині та Галичини шляхом виселення та селективного винищення поляків, однак більше наголошували на різних факторах, що спричинили таку політику організації, і покладали відповідальність за конфлікт на «крайні націоналістичні сили обох народів»³⁶.

У дискусії взяли участь і відомі українці з Польщі. Майже всі вони, окрім Євгена Місила, який вважав, що це обговорення не матиме жодних результатів, позитивно оцінили порушення волинського питання у газеті та закликали до подальшого діалогу істориків і порозуміння³⁷.

Підсумком дискусії стала стаття головного редактора газети Адама Міхніка, який закликав до примирення та зазначав, що кожна сторона повинна проаналізувати передусім свої провини³⁸.

Цикл публікацій у часописі «Gazeta Wyborcza» був єдиною значною публічною дискусією про волинські події до відзначення їхніх 60-х роковин у 2003 р.

У наступні роки це питання тільки час від часу поставало у польських ЗМІ.

Перша, доволі невиразна, згадка про волинські події на міждержавному рівні містилася у спільній заяві президентів України та Польщі Леоніда Кучми та Александра Квасневського «До порозуміння і єднання» від 21 травня 1997 р. У переліку польсько-українських історичних конфліктів згадувалося і про «кров, пролиту на Волині», однак ні жертв, ні винуватців автори документа не називали³⁹. Більш чітко щодо цього

того ж дня висловився А. Квасневський у своїй промові, яку виголосив у Верховній Раді України. Згадавши про розуміння «трагічної долі українців», які постраждали в акції «Вісла», польський президент висловив побажання знайти розуміння «страждань польського народу під час трагічних подій на Волині, у Східній Галичині та на Поділлі у роки війни»⁴⁰. Однак якоїсь реакції з українського боку на це звернення чи будь-яких дискусій про «Волинь» у той час знайти не вдалося.

У липні 1998 р. з нагоди 55-х роковин волинських подій у провідних польських газетах було опубліковано кілька статей про відзначення цієї дати «кресовими» середовищами. На державному рівні відповідних заходів тоді ще не проводили⁴¹.

В українських центральних ЗМІ волинське питання залишалося в цей час зовсім непомітним. Проте воно висвітлювалося в регіональних волинських газетах. Зокрема, у луцькій газеті «Віче» передруковували та дискутували щодо матеріалів із «Gazety Wyborczej»⁴².

У 1990-х рр. в основному усталилися різні позиції щодо волинських подій у Польщі та Україні. Тоді дискусія ще не велася на рівні держав. Очевидно, це було зумовлено різними факторами. По-перше, на той час політики, порівняно з наступними роками, рідко апелювали до історії. У Польщі домінували ліві політичні сили, які воліли не порушувати складних історичних питань, як внутрішньо польських, так і у відносинах із сусідніми державами. Ситуація почала змінюватися з появою на політичній сцені правих сил і виникненням після кількарічних дискусій Інституту національної пам'яті (ІНП) у 2000 р. По-друге, відбувалися семінари істориків і було очікування, що вони дійдуть якоїсь спільної позиції. Цього не відбулося. По-третє, волинське питання не викликало ще широкого суспільного резонансу. У другій половині 1990-х рр. найбільш конфліктним питанням у польсько-українських історичних дискусіях стало відкриття польського «Цвинтаря

³⁶ Mykoła Kuczerpa, "Z tej i tamtej strony", *Gazeta Wyborcza*, wrzesnia 7, 1995, <http://classic.wyborcza.pl/archiwumGW/193454/Z-TEJ-I-TAMTEJ-STRONY>; Wołodmyr Reprincew, "Mit rezuna", *Gazeta Wyborcza*, października 9, 1995, <http://classic.wyborcza.pl/archiwumGW/196302/MIT-REZUNA>; Bohdan Osadczuk, "Model przebaczenia", *Gazeta Wyborcza*, października 18, 1995, <http://classic.wyborcza.pl/archiwumGW/197247/MODEL-PRZEBACZENIA>.

³⁷ Jerzy Rejt, "Gesty polityków nie wystarczą", *Gazeta Wyborcza*, października 26, 1995, <http://classic.wyborcza.pl/archiwumGW/198029/Gesty-politykow-nie-wystarcza>; Włodzimierz Mokry, "Panichida na kanoniczej", *Gazeta Wyborcza*, października 26, 1995, <http://classic.wyborcza.pl/archiwumGW/198031/Panichida-na-Kanoniczej>; Mirosław Czech, "Wyzwanie", *Gazeta Wyborcza*, października 26, 1995, <http://classic.wyborcza.pl/archiwumGW/198032/Wyzwanie>; Stefan Kozak, "Pisać i mówić systematycznie", *Gazeta Wyborcza*, października 26, 1995, <http://classic.wyborcza.pl/archiwumGW/198034/Pisac-i-mowic-systematycznie>; Eugeniusz Misiło, "Nie oczekiwać przeprosin", *Gazeta Wyborcza*, października 26, 1995, <http://classic.wyborcza.pl/archiwumGW/198036/Nie-oczekiwac-przeprosin>.

³⁸ Adam Michnik, "Rana Wołynia", *Gazeta Wyborcza*, listopada 10, 1995, <http://classic.wyborcza.pl/archiwumGW/199365/Rana-Wolynia>.

³⁹ Спільна заява президентів України і Республіки Польща «До порозуміння і єднання», 21 травня 1997, http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/616_005.

⁴⁰ Цит. за: Стенограма 86 засідання Верховної ради України, 21 травня 1997, <https://portal.rada.gov.ua/meeting/stenogr/show/4089.html>.

⁴¹ Janusz Młynarski, Paweł Smoleński, "Pojednanie według naszych zasad", *Gazeta Wyborcza*, lipca 20, 1998, <http://classic.wyborcza.pl/archiwumGW/477275/Pojednanie-wedlug-naszyczasad>; Andrzej Kaczyński, "Pamięć Wołynia", *Rzeczpospolita*, lipca 24, 1998, <http://archiwum.rp.pl/artukul/186281-Pamiec-Wolynia.html>.

⁴² Оксана Калішук, *Українсько-польське протистояння*, 2005.

Орлята» у Львові. Це місце пам'яті, очевидно, мало тоді для поляків більш символічне значення. Натомість волинське питання почали активніше обговорювати після виходу в 2000 р. відомої книжки Владислава та Еви Семашків, яку було написано з позицій «кресових» середовищ, та напередодні відзначення 60-х роковин волинських подій.

В Україні тему «Волині» в 1990-х рр. обговорювали історики, і вона майже не виходила в публічну площину, лише на локальному рівні. Хоча дискусії про масові вбивства на Волині у 1990-х рр. не були активними, різні інтерпретації цих подій, які усталилися в Польщі та Україні в цей період, залишалися характерними і в наступні роки.

Bibliographic References

- Berdykhovska, Bogumila. Interviu. 19 chervnia 2019.
- Chekh, Myroslav. Interviu. 18 liutoho 2021.
- Czech, Mirosław. "Wyzwanie". *Gazeta Wyborcza*, października 26, 1995.
- "Ekshumacja ofiar UPA". *Gazeta Wyborcza*, 20 sierpnia 1992.
- Filar, Władysław. "Likwidatorzy z UPA". *Gazeta Wyborcza*, lipca 14, 1995.
- Gliuza, Zbigniew. Interviu. 19 travnia 2019.
- Hnatiuk, Olija. Interviu. 22 zhovtnia 2020.
- Hrytsak, Yaroslav. Interviu. 2 sichnia 2019.
- Kaczyński, Andrzej. "Pamięć Wołynia". *Rzeczpospolita*, 24 lipca 1998.
- Kalishchuk, Oksana. *Ukrainsko-polske protystoiannia na Volyni ta v Skhidnii Halychyni v roky Druhoi svitovoi viiny: naukovyi i suspilnyi dyskursy*. Lviv: NAN Ukrainy, Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha, 2013.
- Kalishchuk, Oksana. *U tini Volyni?: istoriia vs pamiat*. Lviv: NAN Ukrainy, Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha, 2016.
- Kalishchuk, Oksana. *Volyn '43: istoriohrafichne piznannia i kryve dzerkalo pamiaty*. Lviv: Nacionalna akademiia nauk Ukrainy, Instytut ukrainskoi arkeohrafii i dzhereloznavstva im. M. S. Hrushevskoho; Volynskiy nacionalnyi universytet im. Lesi Ukrainky, 2020.
- Kasianov, Heorhii. *Past continuous: istorychna polityka 1980-kh – 2000-kh. Ukraina ta susidy*. Kyiv: Laurus, Antropos-Lohos-Film, 2018.
- Kozak, Stefan. "Pisać i mówić systematycznie". *Gazeta Wyborcza*, października 26, 1995.
- "Krwawy lipiec '43". *Gazeta Wyborcza*, lipca 13, 1995.
- Kubów, Władysław. "Cierpkie winogrona". *Gazeta Wyborcza*, sierpnia 24, 1995.
- Kuczerepa, Mykoła. "Z tej i tamtej strony". *Gazeta Wyborcza*, września 7, 1995.
- Kuczaj, Iwan. "Wola ostrowiecka i Perekirkut". *Gazeta Wyborcza*, lipca 19, 1995.
- Małachowski, Aleksander. "Nie wplątać wnuków w konflikt dziadów". *Gazeta Wyborcza*, października 26, 1995.
- Michnik, Adam. "Rana Wołynia". *Gazeta Wyborcza*, listopada 10, 1995.
- Misiło, Eugeniusz. "Nie oczekiewać przeprosin". *Gazeta Wyborcza*, października 26, 1995.
- Młynarski, Janusz, Paweł Smoleński. "Pojednanie według naszych zasad". *Gazeta Wyborcza*, lipca 20, 1998.
- Mokry, Włodzimierz. "Panichida na kanoniczej". *Gazeta Wyborcza*, października 26, 1995.
- Motyka, Grzegorz. *Cień Kłyma Sawura. Polsko-ukraiński konflikt pamięci*. Gdańsk: Wydawnictwo Oskar, 2013.
- Motyka, Grzegorz. *Wołyn '43. Ludobójcza czystka, fakty, analogie, interpretacje, polityka historyczna*. Kraków: Wydawnictwo literackie, 2016.
- Motyka, Gzhegozh. "Druha svitova viina v polsko-ukrainskykh istorychnykh dyskusiiakh". *Ukraina moderna* 15 (2009): 127–136.
- Motyka, Gzhegozh. Interviu. 8 bereznia 2019.
- "Nashe spivrobitnyctvo z «Kartoiu»". *Z arkhiviv VuChK-HBU-NK-VD-KHB* ½ (1995): 112–116.
- Osadczyk, Bohdan. "Model przebaczenia". *Gazeta Wyborcza*, października 18, 1995.
- Pawłowski, Andrzej. "Za czym podszeptem". *Gazeta Wyborcza*, sierpnia 8, 1995.
- Podliasky, Kazimierz. *Bilorusy – lytovtsi – ukrainsi: nashi vorohy chy braty?*. Perekl. z pol. Viktora Polishchuka. Miunkhen: Vidnova, 1986.
- "Pojednanie na Wołyniu". *Gazeta Wyborcza*, sierpnia 31, 1992.
- Polska-Ukraina: trudne pytania*. T. 6, 7. Red. Romuald Niedzielko. Warszawa: Karta, 2000.
- "Polski cmentarz na Wołyniu". *Gazeta Wyborcza*, września 14, 1992.
- Prus, Edward. *Atamania UPA: tragedia kresów*. Warszawa: Instytut wydawniczy związków zawodowych, 1988.
- Rejt, Jerzy. "Gesty polityków nie wystarczą". *Gazeta Wyborcza*, października 26, 1995.
- Reprincew, Wołodomyr. "Mit rezuna". *Gazeta Wyborcza*, października 9, 1995.
- Rudny, Zygmund. "Nie urazić pobratymców". *Gazeta Wyborcza*, lipca 27, 1995.
- Smijan, K. P. "Szowiniści z AK". *Gazeta Wyborcza*, lipca 14, 1995.
- Spilna zaiava prezidentiv Ukrainy i Respubliki Polshcha "Do porozumienia i jednannia". 21 travnia 1997. http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/616_005.
- Stenohrama 86 zasidannia Verkhovnoi rady Ukrainy. 21 travnia 1997. <https://portal.rada.gov.ua/meeting/stenogr/show/4089.html>.
- Torzecki, Ryszard. "Gdzie sicz, gdzie Wisła". *Gazeta Wyborcza*, września 19, 1995.
- Turowski, Józef, Władysław Siemaszko. *Zbrodnie nacjonalistów ukraińskich dokonane na ludności polskiej na Wołyniu, 1939–1945*. Warszawa: Wyd. Główna komisja badań zbrodni hitlerowskich w Polsce, Instytut pamięci narodowej, Środowisko żołnierzy 27 WD Armii krajowej, 1990.
- Tyma, Petro. Interviu. 17 zhovtnia 2020.
- Ukraina – Polshcha: vazhki pytannia*. T. 1–9. Varshava, Luck, 1998–2008.
- Viatrovych, Volodymyr. *Druha polsko-ukrainska viina 1942–1947*. Kyiv: Vydavnychiy dim "Kyievo-Mohylianska akademiia", 2012.
- Zashkilniak, Leonid. Interviu. 27 lystopada 2019.
- Zashkilniak, Leonid. "Spivrobitnyctvo ukrainskykh i polskykh istorikyv na suchasnomu etapi: istoriohrafichni aspekty". *Naukovi zapysky (Natsionalnoho universytetu "Ostrozka akademiia")*. *Istorychni nauky* 10 (2008): 366–386.
- Żupański, Andrzej. *Droga do prawdy o wydarzeniach na Wołyniu*. Toruń: Wydawnictwo Adam marszałek, 2006.
- Żupański, Andrzej. "Karkołonne twierdzenia". *Gazeta Wyborcza*, lipca 25 1995.

T. Banakh

THE VOLHYNIAN MASS MURDERS OF 1943 IN POLISH-UKRAINIAN HISTORICAL DISCUSSIONS IN THE 1990s

The article analyzes the first public discussions of the last decade of the 20th century about mass murders of Polish population in Volhynia in 1943. The author explores the emergence of the topic of “Volhynia” in the public space and Polish-Ukrainian historical debates about these mass murders in the 1990s. The research is based on the published sources and interviews with the participants in the Polish-Ukrainian dialog. The article focuses on the first mentions of the Volhynian events in the post-communist period, on the way this issue was discussed at seminars of Polish and Ukrainian historians, and in the leading Polish newspapers “Gazeta Wyborcza” and “Rzeczpospolita”. Particular attention is paid to the discussion about the mass murders in the “Gazeta Wyborcza” in 1995. The Volhynian issue appeared in the public space after almost fifty years of silence initiated from the Polish “kres” and veteran circles which represented the victims of the mass murders. This topic was arousing interest gradually. It did not immediately take a leading place in Polish-Ukrainian historical debates. In the 1990s, the discussion about “Volhynia” took place primarily between historians and within the groups to which this topic was important. There was only one discussion about the Volhynian events in the press, namely in the “Gazeta Wyborcza”. This newspaper, which appeared as an organ of Solidarity, pays attention especially to the relationship between Poland and its neighbours, particularly Ukraine. In the Ukrainian central media, the Volhynian issue remained completely without attention. Although the debates about “Volhynia” were not actively conducted in the 1990s, certain tendencies were established during this period, which remained characteristic in the following years. In Poland, these events were perceived as one of the most traumatic episodes of the national history, so it was the Polish side who initiated the discussions about this topic. The Ukrainian side was forced to respond to these initiatives.

Keywords: Poland, Ukraine, public discussions, historians.

Матеріал надійшов 15.03.2021

Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0)